

գրամատեաններու վերատեսուչ, տերութեան փաստաւոր, դատաւոր, արքունական աստեղագետ, տերութեան վերին պաշտօնատնայններու մէջ՝ խորհրդական, քարտուղար, քննիչ հաշուող (Rechnungsrevisor) ու նոյն իսկ պաշտօնայ, 1867էն ի վեր եղած չէ ժամանակ, որուն մէջ տերութեան պաշտօնէի ամբողջ վրայ հայ ալ գտնուած ըլլայ։ Այս օրւան օրս ալ վաճառականութեան ու ելեւ-մօտից պաշտօնեաները ազգային են — առաջինը՝ իշանէպիտո Դանիէլ, երկրորդը՝ Լատիսայաուս Լուս-բաշ է։

Ստուգիւ աշխի զարնող բան է, որ ազգայնաց մէջ շատ լատինածէս քահանայ կայ։ Հայածէս քահանայ կայ Դրանսիականիոյ չորս ժողովրդապետութեանը մէջ՝ բոլոր բոլորը 14. ուր որ հայա-ազգի լատինածէս քահանայ կայ առ նոսաքն 90—100։ Ասոր պատճառներէն մէկն անտարակոյտ ան է, որ շունիս ազգայինը հայ եպիսկոպոսութիւնի Մարզը՝ միշտ մարդ է։ Իր վրայ մեծ զօրութիւն եւ ինքնուրոյնութիւն պէտք է ունենայ մէկն, որ ինք զինք կարենայ օրոշել հայածէս քահանայ ըլլալու. օրովհետեւ ամենիւն տապալտ մը շունի եւ չի կրնար ունենալ աշխիս աշխի։ Հայածէս քահանան, իրեն տապալտ զօրածունութեան տապալտը՝ ինք իրեն առջեւ գոցած է Դրանսիականիոյ մէջ։ Առ առաւել չորս ազգային տեղէն մէկուն մէջ ժողովրդապետ կրնայ ըլլալ. եւ տալով ամեն բան լինեցած է։ Աւ որ կը թէ լատինածէս քահանայ ըլլայ, չէ թէ միայն տերութեան այլեւ-պիլ պաշտօնատնայնները կրնայ մանել եւ հիմարութիւններու մէջ վերառնալու պատճառն օտանալ, հաստ նաեւ մեծ եկամուտ ունեցող եպիսկոպոսութեան աստիճանին ալ կրնայ բարձրանալ։ Եւ եթէ առօր հշտնի ալ, գտնէ բազմութիւն տեղերուն մէջէն մեծ կակ ժողովրդապետութիւն մը կ'ընդունի. ու տապալտ եւ կանոնիկոս կ'ըլլայ։

ՅՈՎԷ. ՄՆՆՅՈՒ

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՊԵՏՐՈՒԹԻՒՆԻ ՀԱՅ ԼՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
1860ԷՆ ՄԻՆՉԻՔԻ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ*

1. ՄԵՐՈՒԹԻՒՆ

Երկրաբանական, Զինգիտ 1860—62։

Խոյս. Հաշտեմից Ըմկերոսթիսե

Ժյ. Թ. Տիսնեմեմ եւ Մարտիոյ Արարտանմեմ,։

Օվաւնից Հաշտեմից Ըմկերոսթիսե՝ որ 1858—9ին հաստատուած էր լուսնի երկտասարգութեան ձեռքը, (200 հոգիէ բաղկա-

ցեալ, զոր կը ներկայացնեն 9 հոգւոյ ժողով մը) նպատակ ունէր Պ. Մեքսիկեան Վարձա-րանին հոգաբարձութեան հսկել եւ աղքատ տղայոց արհեստ սորվեցնելու տալ, 1859 Գեկտին Ըմկերոսթիսեմ որոշեց բաց ի յիշեալ նպատակէն՝ նաեւ 1860 Յնր.էն սկսեալ Միւս-թիւն անուամբ շարաքութիւն մը հրատարակել։

Այս որոշման համեմատ՝ 1860ին Յնր. 1ին հրատարակեցաւ Միւսթիսեմ, Հուլիս Հաշ-տեմից անուամբ երկաթաքութիւն մը՝ մեծ քա-ռածալ 4 թուղթ. բաժանորդագրին էր 2 մէկտա։ Մինչեւ 67. Թիւր կը տպուէր Յարութիւն Տե-տեանի տպարանը. 77—137. Թուերը տպուե-ցան Աւրւոյ՝ Աւրաթոսի տպարանը. 147. Թուէն սկսեալ վերստին Տետեանի տպարանը գնաց, սակայ ալ 1862ին մէկըր զարձալ Աւ-րւոյ՝ Աւրաթոսի տպարանը։ Այս թերթը, ինչպէս առաջին թուով կը ծանուցուէր, կ'ու-ղէր Քանասիական, բարոյական ու այլեւայլ օգտակար տեղեկութիւններով հասարակութիւնը զգոցունելու. եւ նոյն միջոցին ուսմանց եւ կրթութեան սէրը եւս առաւել արծարծելու ջանալ։

Սոյն 1860 տարւոյ (Սեպտ. 1) Թ. 17ի մէջ խմբագրութիւնը Վազասեր մարդ չկայ յօդուածով տեղւոյն ազգայիններէն ոմանց գործերը քննութեան առաւ, եւ ի մէջ այլոց՝ հայ-երէն տւելի գաղղիներէն խաօղները յանդիմա-նելով՝ դաղղիներէն լեզուն Քարբարոսական, անուանեց։ Ասոր վրայ Հաշտեմից Ըմկերոսթիսեմ ժողովոյ անդամներէն, որոնք կը կացուցանէին խմբագրութիւնը, հնդկ հոգի անվրանցեմ այս ընթացքը Վազասեր տեսնելով թէ եւ խմբագրութիւնն յաջորդ թուով իրերեւ տպա-գրական սխալ, (') սրբագրեց Քարբարոսա-կան թի Քարբարոսաբաղ, սակայն եւ այնպէս գաղղիական հիւպատոսն ալ հոտ առաւ, իւր ազգը նախատուած նկատեց եւ Միւսթիսեմ խմբա-գիրները գաղտնաստանիկանել սպառնաց։ Խմբա-գրութիւնը թերթին 237. Թուոյն մէջ (1 Գեկտ.) Վաշտեմից Ըմկերոսթիսեմ հրաժարուող ան-գամք, վերադարձով յօդուած մ'ալ հրատարա-կեց։ Այս հրաժարեալը Քանասեմ անար-գուած, զգալով իրենց վերինք՝ տեղական կա-ռավարութեան դիմեցին, որ տեսնելով թէ տաք տարիէ վեր բացուած Տետեան եղբայր տպա-րանը, ինչպէս նաեւ Միւսթիսեմ, կանոնաւոր հրա-մանագիր չունին, երկուքն ալ խափանեց (1860 Գեկտ.ի սկիզբը) եւ տպարանայեան ու խմբա-

* Ի սկզբանէ հայ տպագրութեան 1794էն մինչեւ 1869 Վերջը տես Պատմութեան հայ տպագրութեան Ա-հար. Վիսնյա 1893։

1 Միւսթիսեմ, 1861 թ. 467.

2 Աւրւոյ՝ Աւրաթոսի, 1861 թ. 644.

գիրները (Պ. Սափյանեանց, Սարգիս Միրզա-
եան եւ Աւետիք Բոնճայեան) գիրքեր մը բանա-
արկեց¹:

1861ին Բարձրագոյն իշխանութիւնը թող
տուաւ Միւս-Նիւն հրատարակութիւնը, որ եւ
Սեպտեմբեր (Բ. Տարի) լոյս տեսաւ: Թերթին
անունն այժմ՝ յաւելուած մ'առած էր՝ «Սահ-
մանագրական Հանդէս Հաշտանից»: Այս թուով
կը ծանուցուէր, թէ առանց նախկին ուղղութիւնը
փոխելու՝ «իւր գլխաւոր նպատակը պիտի լինի
Ազգային Սահմանագրութեան նորածին սերն ու
եռանդը արծարծել»: Այս շրջանին ճակատը կը
զարգարէր Իմաստութիւնն ու Ազգարութիւնը
պատկող Միութեան այլաբանական պատկերը:
Տէւէեան տպարանն այս շրջանին սկիզբէն կը
սոյստարարէր թէ «Տպարանը պատասխանատու
չէ Հանգիսիս պարունակութեանը»: Միւս-Նիւն
այսպէս հրատարակեցաւ մինչեւ 1862ի մէջերը
(մեզի ծանօթ վերջին թիւն է 19, Յունիս 1.)
երբ բոլորովին դադրեցաւ:

Միւս-Նիւն ի սկզբանէ մինչեւ վերջին առան-
ձին խմբագրապէս մը չլուծեցաւ, այլ Հաշտանից
ընկերութեան ժողովն էր խմբագրութիւնը:
Թերթին մէջ գլխաւոր գործերն էին՝ Պարգիս
Միրզա Վանանդեցիի, Տ. Հ. Թ. Սաւալանեանի,
Մատթէոս Մամուրեանի (Անգղիական նաժանկի)
եւ Գ. Կոստանդեանի:

Միւս-Նիւնը՝ քանի մ'անցաւոր դէպքերու
առթիւ գրուած յօդուածներէն զատ՝ կը բո-
վանդակէր՝

Հայկական դրամանց վրայոց համառօտ տեսու-
թիւն, Երուսաղէմ թանգարանին վրայ քանի մը խօսք
եւ 1860, Թ. 1, 2, 6:

Վարդան Վ. շաղաթաղ զբոց Միխայիլ Ասոր-
ւոյ, Թ. 7, 9:

Ազգային լեզուն ազգեւթիւնը, Թ. 8:

Մօրիկ Հայկան Կոյր Կ. Պոլսոյ, Թ. 15:

Վերադարձ Անգղիոյ Թագուհւոյն Հայոց Թա-
գաւորներէ սերից, 1861, Թ. 2—7:

Միւս-Նիւն լրագրոյ յօդուածները բաւա-
րական լաւ էին եւ քննադատական, բայց ինքնագիր
կամ խմբագրական յօդուած շատ քանքան էր,
մանաւանդ Ա. տարին: Կորածին ազգային Սահ-
մանագրութեան պաշտպաններէն եղաւ Միւս-Նիւն

է Հմմտ. Սրբաւոյ Ասորիոյ 1861, Թ. 641, 642,
643. Միւս 1861, Թ. 466, 467, 470, 473: Եւ ինչ, 1862
Թ. 26 եւ այլն: Այս վերջին բաժանելոց ապաւնէ եղաւ,
եւ այս մասին բազմաթիւ նամակներ եւ հրատարակեց
հրատարակեց:

Ե ինչպէս ինքնին կը յայտարարէ խմբագրութիւնը
(Միւս 1861, Թ. 473), Ասոր համար, քանի որ թերթին
վրայ ալ ծանուցուած չէր գտնուի խմբագր. մանուկը,
Անգլիոյ (1862, Թ. 22) եւ ասիւն առաջ Միւս-Նիւն (1863,
Թ. 373) նշանակած խմբագիրը՝ Վ. Վանանդեանց, որ աւել կը
համարէր:

իւր երկրորդ տարին, գլխաւորաբար Մ. Մամու-
րեանի խմբագրութեամբ:

2. Փ Ե Ր Ի Ջ

Շրայթնիքեր, Փարիզ, 1860—3:

Խոր. Ա. Մուրատեան

Տպ. ժ. Արսենով, ինք:

Հայկա-Երուսաղէմ (Պատմ.)

Հայ լրագրութեան Ա. Հար. էջ 117) յիշա-
տակեցին, որ այն լրագրոյ խմբագիր-տերն
1860ին Փարիզ քաղաքն համանուն թերթի մը
ձեռնարկած էր: Ասիկայ Յար. 6ին լոյս տեսաւ
ճանիկ Արամեանի տպարանը, 2 թուով մեծ
քառածալ (երկնջան) գեղեցիկ տպագրու-
թեամբ, Փարիզ, լուս-Նիւն լուս-Նիւն անուամբ,
բաժանորդագին էր Փր. 15—28 այլեւս
տեղեաց համեմատ: «Հարագիր, կը տարագրէր
Ա. Մուրատեան, «Համարատու» Ալֆոնս Պար-
ժոն ու Սոս: Այսպէս հրատարակեցաւ մինչեւ
նոյն տարւոյ Յունիս 8 (Թ. 22): Թ. 23 հրա-
տարակեցաւ Յուն. 22ին իբրեւ «լրագիր կիսամ-
սեպ», եւ երկարամիակեց ճաց մինչեւ
վերջը: Թիւ մ'աւել (24) սովորական քաղա-
քական լրագրաց ձեւ տրուեցաւ թերթին՝ մի-
ածալ եռիշան, եւ ճաց այսպէս մինչեւ վերջը:
Այս ժամանակէն սկսեալ թերթին ճակատը
կը զարգարէր Փարիզ քաղաքին պատկերը
1861 թեպտ. 13էն (Թ. 54) մինչեւ Նոյ. 22
երկամեայ Հանգիստ առաւ, որմէ ետեւ հրա-
տարակեցաւ Թ. 55: Ասոր մէջ կը ծանուցուէր՝
թէ տպարանայեան ուրիշներէ դրուելով՝
տպագրութիւնը շարունակել յանձն չ'առնուր,
բայց ինքն խմբագիրը հայագետ Վիկտոր Լան-
գլուայի միջնորդութեամբ նոր տպարան եւ նոր
հրամանագիր ձեռք բերած է: Այս թուէն
սկսեալ մինչեւ ցարգարուում «Համարատու» էր
հայագետ Վիկտոր Լանգլուայ, եւ կը ապուր
թիւնոյի եւ ընդ. (Thunot et Cie) տպարանը, ի
գործարանի Կ. Վ. Էսահայարեանի: 1862 Յու-
նիսէն (Թ. 69) սկսեալ Էսահայարեանի անունը
կ'անհետանայ (ինչպէս կ'երեւայ) նոյն տպա-
րանը կ'անցնի Հ. Գարիսի (H. Carion):

Փ-Եր. այսպէս մինչեւ 1863 Օգոստ. կա-
նոնաւորապէս հրատարակեցաւ: Ա. Մուրատեան
ինչպէս ժամանակաւ իւր Հայկա-Երուսաղէմ, նոյնպէս
իւր Փ-Եր. ի սկզբանէ ի վեր անձամբ կը շարէր
ցործիքներ, եւ գլխեւոր կը խմբագրէր, որով
կուրծքի հիւանդութիւն ստանալով Յուլիսին
թերթը կանոնաւորապէս հրատարակել արգե-

լուեցաւ¹, Նոյն տարին Սեպտ. 19ին խմբագիրը բաժնեց խորհրդով ստիպուեցաւ եգիպտոսօգափոխութեան երթալ, առողջանալէն ետեւ թերթը շարունակեալ գիտաւարութեամբ²: Սակայն խմբագիրն այլ եւս կարող չեղաւ փարիզ դառնալ³, Այսպէս փոքր իւր Գ. Յարին շիրջաւ բուրդըրէլ:

Ա. Մուրատեան 1865ին ի Գահրէի Աւա-նիէ լրագրող Տրատարակութեան ձեռնարկեց իսկ 1870ին Կ.Պոլիս Ահիլէ-լրագրող խմբագիր կարգեցաւ, ինչպէս պիտի տեսնենք ըստ կարգին, եւ մինչեւ 1872ի սկիզբը Պոլիս էր:⁴

Փոքր ի սկզբանէ մինչեւ վերջն աւելի քաղաքական եւ առեւտրական լրեր, եւրոպական թերթերէ թարգմանեալ մանրալրեր, եւ ժամանակակից ազգային լրագիրներու վիճաբանութիւններ կը բովանդակէր: Վերջին երկու տարիներն ունեցաւ նաեւ յատուկ թղթակցութիւններ, եւ քանի մ'ազգային ուսումնական հաստատոթներ, զորոնք այստեղ կը յիշենք:

Ազգային վաճառականութիւն (Հայ վաճառականք յետ-բող) 1860, թ. 13, 14, 15, 17:

Թխտարակարան Հայաստանի (Աւստրիական) իշխանն առ. Ն. Կ. Վ. Աղեքեանց Բ. Կայսր ամենայն Ռուսաց. 1861, թ. 67—68:

Տէր Մատթէոս Աթոքիկոսէ ջառագովալ Գաւառից թուղթի անպառ. քննութիւնը եւ հերքումը (Ի Կ. Վ. Ա. Հաջորդարան) թ. 68—70:

Հայկական զբոսականութիւն, 1862 թ. 62—4: 1862—3 թ. թանկանման կայսերական հրամանաւ Պ. Վիլիսթոր Անկլայի պիւլիկա եւ Տորոն թանկանման լրագրագրագրութիւնը. թ. 66:

Պատմութիւն Աւստրիական պիւլիկայ, Հայկական աղբիւրներէ քաղաած. 72—4:

Աղեքեանցարութիւն պիւլիկայ թ. 76:

Վենետիկ Ս. Ղազարու վանքից թանգարանին մէջ եղած երկու յիշատակարանաց վերայ ծանօթութիւն. թ. 79:

Թուրքական Հայեր եւ Տորոն լրեր կառուածներ, 1863 թ. 87—8 (զատկեալաւ):

Փոքր ի խմբագիրն իւր վիճարանութեանց մէջ ցուցած հանգարտութեամբ, կարծեալ անկողնականութեամբ, խաղաղութեամբ ազգին յառաջագիտութեան նպաստելու յոժարութեամբ, սահմանադրական ուղղութեամբ համակերպի երեւոյթ մըն էր ժամանակին անթիւ կողմնակցութեանց ջերմաբերմ' պայքարներուն մէջ:

Յ. Կ Յ Ո Ւ Ն Կ

Ամսաթիւն, Յիշիկ, 1860—3:

Խոյ. Ս. Աղաքեան:

Յ. Գ. Մըքրոնմանց եւ Հ. Էնթիպանց:

Միջնորդ շէն-Քոնստանտին Գաւառի ամսաթերթերն ի Մուրատեան կը Տրատարակուէին 1860ին, ի Յիշիկ Մեղու-Հայաստանէ շարժութեամբ լրերի տալու "Կոնստանտինոպոլիս", "ամսագիր արարական, բանասիրական, նկարագրական եւ վիճակագրական, նուիրեալ նախնի եւ արդի Հայաստանեայց", Այս թերթը 1860ին Յիշիկ սկսեալ՝ խմբագրութեամբ Զմիւռնիացի Մարկոս Աղաքեանի, որ 1859ին Մատթէոս Աթոքիկոսի հետ Ռուսաստան անցած էր, եւ հրատարակութեամբ Համբարձում Էնթիպանցի, կը տպագրուէր Գաւառից Մեղու-մեանցի եւ Հ. Էնթիպանցի տպարանը: Կոնստանտին էր մեծ ութանալ, իւրացանչիւր ամսական տարը 80 երես, բաժանորդագին՝ 8 ռուբլ: 1862ին վերջը Հ. Էնթիպանց կրած նիւթական ֆեանսերուն պատճառաւ հրատարակութեան հրաժարեցաւ, որով 1863 տարին խմբագիրը նաեւ հրատարակէր Մ. Աղաքեան թէեւ հրատարակած էր՝ որ 1864ին թերթին հրատարակութիւնը պիտի շարունակէ, բայց Կոնստանտին 1864ին այլ եւս լոյս տեսաւ: Բաժանորդաց տպագրութիւնը համեմատելով վախճանիլը գրգռող զինք Կ. Պոլիս գառնալ՝ 1866ին Մ. Աղաքեան ի Կ. Պոլիս Ծիւն Աւագոյն թերթը կը հրատարակէ:

Մ. Աղաքեան իւր ամսաթերթին նպատակն եւ ուղղութիւնը տեղ մ'որոշակի չէ յայտարար, սակայն Կոնստանտին տարեկանները նկատելով կարող ենք զայս ասենք: Կոնստանտին բովանդակէր ազգային հին եւ նոր գրականութեան, պատմութեան, հնախոսութեան վերաբերեալ յօդուածներ եւ եւրոպական լրագիրներէ քանի մը թարգմանութիւններ: Խմբագրութիւնն առ հասարակ հայեացքն ուղղած էր Հայոց ժամանակակից կենաց: Այլեւայլ յոգեածներու մէջ անխորհրդութիւններ ընելով, նոր տարուս ամթիւ տեսութիւններ գրելով, ազգային թերթերէ ամսական լրեր քաղելով՝ կը զբաղէր ազգով: Եւ ձայն տեսնել՝ թէ ինչպիսի էին յատուկ խմբագիրն տեսութիւնները, վասն զի գործակիցներն լոյս իրենց առումական նիւթերով կը զբաղէին: Մ. Աղաքեան իրենց Ցանկատանցի գիտելու նաեւ ցանկաւայոց յա-

¹ Փոքր. 1868, թ. 95, Թուիկ 24:

² Աղեքեան Աւագոյն, 1863 (Կ. Պ. 16) թ. 714:

³ Աղեքեան, 1864 թ. 739: Փոքր ի վերջին թիւին 89, որ Օրդոսի վերջը կամ Սեպտի սկիզբը լոյս տեսած պիտի ըլլայ:

⁴ Փոքր արեւելեան, 1872 թ. 10:

⁵ Թերթական թ. 211, 1866 թ. 24:

բարերութիւնները. հետեւաբար Ռուսահայոց եւ ցաղախայոց պէս միայն տեղական, անձուկ եւ պարսկական գաղափարներ եւ տեսութիւններ չունեն, այլ ազգը կը դիտէր ամբողջովին: Ինքն այնպիսիներէն էր, որ ազգն ու կոթոր զանազանել չգիտնալով կամ չուզելով՝ ազգին մեծամասնութեան դաւանութենէն դուրս եղողներն հայ չէին նկատեր: Այս գաղափարն իրեն համար բոլորովին սեւեռեալ եղած էր, այնպէս որ ամէն յօգուածի մէջ կը գտներ անկիւն մը յայտնելու՝ թէ ազգին ինչպիսի տեսակէն եւն պատճառներէն գլխաւորներն եղած էին եւ են պակասկանք եւ յանուանէ՝ Միթիթարեանք: Մ. Աղաբեգեանն առ զատարակ իւր գրութեանց մէջ չափազանց յոռետես (pessimiste) էր, ողբացող, եւ այսպէս ըսնէր՝ «անճրկած լալկան», դիտէր միայն տեսած թերութեանց եւ ուղղելէաց վրայ ողբալ ճապաղ գրութեամբք, եւ անկիւն ոչինչ:

Կռռնի չորս տարւոյ ընթացքին մէջ լոյս տեսած ազգային նիւթերէն յառաջ կը բերենք հետեւեալները, որոնք այսօրս ալ կրնան կարգացուիլ:

Ազգային վիզամասութիւն, Սոս եւ Աւորթիթեր. 1860 էր 83—831:

Երեւանու նահանգի Տափարակները, 52:
Հինգերորդ դարու. Հայերը, 131:
Հինգերորդ դարու. հայ փոստը, 274:
Հասարակ. ազգային տաղանդաց, 307, 804:
Ներքեանս Հոգեւոր Դպրոց Հայոց Թեմիւնը, 1861, 226:
Գանձակ, 357:
Մէկ քանի խօսք Ազգեանի վրայ (կենսագրութիւն), 581:

Ճանապարհորդութիւն ի Գուրեթ (Երեւանի Ս. Կարապետի վանքը, Հին Զուլայ, Միտաստն Ս. Ստեփ. Դաւաճկոյի ի Մազարիշայ լէրին, Հրաբուրակ Անա թղթի.), 627:

Բարսեղ Օ. Հակոբաւորականի ճանապարհորդութենից մը զուրկ 1862 20, 96:

Խնդիր միութեան Հայոց, 57, 89:
Խաղիկներ հայերէից թեմիցի զուրկ գնալը, Ախալքալաք, Ալեքսանդրապոլ, Անի (2 պատկերաւ.), Էջմիածին (1 պատկերաւ.), Երեւան եւ Սեւան, 216, 366:
Երեւանի գրաւոր Պատմից ի Հայոց արշաւանաց, պատմութեան յամէ 1751—1811, եւ հայ արձանագրութիւնք ինչ, ի Եմէճ. Աւագ ԲՏ. Սիւնիկեանց, այլ եւ անցք կաթողիկոսաց Դանիէլի եւ Դաւթի, 278, 587:

Տեսութիւն ազգային պատմութեան, 670, 760:
Ճանապարհորդութիւն ի Կիւիկիս եւ ի լէրին Տաւրոսի, աշխատութիւն Վիկտորի Անգլոս, 781, 799:
Ծրագիր պատմութեան Հայաստանի եւ նրա այժմեան վիճակին վրայ (Կ. Վ. Հասնազարեան) թրգմ. 1863, էջ 33, 188, 520, 600:

Տաղ վանք արքեպիսկոպոս, վանք սիրոյ (Եմէճ. Թուղուրանց), 66, 68:

Ոգիքի Հայոց արեւոյք, 76:
Ճամանակագրութիւնի Պետրոս Դի Սարգիս Գիւնէնցի, Զուլայեցի բարաւոյժ գրած, 81, 181:
Թաղիկեցոյ անձեթաթուղթը Ղարապաղոյց վրայ. Ղարապաղեցի գրած պատասխանը, 231, 383:

Մ. Խորենացի եւ նրա Պատմութիւնը, (Թրգմ.) 341, 336:

Եմէճ. Կաթողիկոսի Երաւոնաբար յառաւորանք, 278: Երաւոնաբար, 321, 409, 508, 582:
Նոր Պայտիտու գաղթական Մշեցոյ նշանգրէք, 385:

Ճանապարհորդութիւն Հայաստանում, 460—926:
Հատակաբար արքիւր ազգային արքեպիսկոպոս (1706ին Վ. Պոլիս արքեպիսկոպոս Հայոց եւ կաթողիկոս Հայոց մէջ եղած խռովութեանց վրայ), 662:
Պատմութիւն կաթողիկոսաց Դանիէլի եւ Դաւթի, 741, 816, 907:
Հայաստանաց Եմէճեցի վիճակը Ժ. Գարուսի, 863, 936:

Կռռնի գործակիցներն էին՝ Գարեգին Մուրատեանց, Պերճ Պառնեանց, Հ. Ինֆիանեանց, Եակոբ Կարենեանց, Եմէճ. Ամիրկեանց, Միւրայեւ Բաշարեանց, Մամաթեոս Մամուրեանց, Գեորգ Տեր-Աղեքսանդրեան, Բեմիլ Գաւիթ Ռոստոմեանց, Եար. Խարազեանց, Աղ. Երեւանցեանց, Գաւ. Հրեմազանեան Վարդանեանց, Ստեփ. Ստեփանեան, Խաւ. Արմովեան (Խար. Զագիրներէն), Գամառ-Քաթիկայ, Մ. Տեր-Աղաբեանց, Արեւ Արեւսպար, Մ. Մնասիրեան, Ե. Բաստամեանց, Բարսեղ Աթմաճեանեան, Բ. Սուրբունեանց, Պ. Սիմեոնեանց, Գար. Սրուանեանեանց, Ա. Արարատեան, Գ. Վայելեան կամ Սոս. Պալատեանեան, Ս. Արեւունեանց, Սամ. Կիւղատեանց, Եղիշ Բեճատունեանց, Մ. Արամեանց:

4. Թ. Ա. Թ. Ա. Կ

Երկնադարձութիւն, Կ. Պոլիս 1860:

Խոյն. Ա. Մ. Հիւսիսիսկոպոս

Ծից. «Շիրիտի Հիւսիսիսկոպոս, իրագրոյ:

Վ լէրն (Պատմ. հայ. լր. Ա. Հար. էջ 142)

Երկնադարձութիւն Թաւրի՝ Էմէճեան անուամբ անգոյն ամառնութիւն մը յարմար իւր անուամբ Ասոր յար եւ նման էր Ա. Մ. Հիւսիսիսկոպոսի 1860 Եմէճ 1ին թիւնիսկ Հայաստանի արեւելի, Տեր-Աղեքսանդրեան, Եմէճեան եւ Զուլայեանի Կիւիկիսիսկոպոսի անուամբ հրատարակած երկնադարձութիւնը, որ փոքր ուժեղացած գիրք ունէր 4 թուղթ, Նպատակն էր «ազգատեղութեան շար ոյլն խաբանել, եւ հայրենասիրութեան ոյժը մեր Հայկական երակներուն մէջ տարածել», Թերթին այս թուղթակորէն արտաբերած խոսքերէն բան մը չէր հասկնալոր Ներք անգամ խօսեցաւ այս Թաւրիսիսկոպոսի եւ տղայական գրութեամբք, եւ 3րդ թուղթ (Օգոստ. 1) վերջացաւ, առանց մէկուն օգուտ կամ միւսին փնտ մը յարաբեր բերելու:

տարակուռ թերթը բարձրագոյն հրամանաւ մէկ ամիս խափանուեցաւ։ Օ. Խոճասարեան ասոր սա հնարքը գտաւ՝ որ դապարեալ Սեր լրագրի խմբագիր Ա. ճէվահիրճեանն իւր թերթին իրեն շարունակութիւն Օր-դրէ հրատարակէ. եւ այսպէս Ա. ճէվահիրճեան 1870 Ապրիլ 23/ին իրեն Ա. Ցարի թ. 1 (որ ըստ ինքեան Օր-դրէ Ա. Ցարու թ. 151ն էր) հրատարակեց Սիր օր-դրէ դաշտ-դաշտ, աշխարհ եւ տեղ-տեղ, որ շարաթիւ երեք անգամ հրատարակուելով՝ ամսուան մը մէջ 12 թիւ առաւ։ Բովանդակութիւնը Օր-դրէ նիւթերն եւ նիւթերու շարունակութիւնն էր, անոր պէս յօդուածոց մէկ մասը հայերէն միւս մասը հայաստան տաճկերէն։ Երբ Օր-դրէ գաղարման ժամանակն անցաւ, թ. 13ը՝ իրեն թ. 163՝ քարձեալ Սրտգիր Կ. Պոլսոյ անուամբ լոյս տեսաւ։ Ի ձեռն Օ. Խոճասարեանի, իսկ Սերն անհետացաւ։

Ա. ճէվահիրճեանի Սեր լրագրին հետքը մի անգամ եւս կը գտնենք։ 1870 Նոյ. 7/ին սըն թերթին զուտ հայաստան տաճկերէն լեզուաւ հրատարակեցաւ՝ Սիր յոյնի հաշտ-դաշտ, որ-տաճի Գլխէ, Բովանդակութիւնն էր լեզու անուամբ, որ շարաթ օրերը լոյս կը տեսնէր քաղաքական լրագրի գիրքով. իսկ շարթիւն միւս օրերը մեծ քառաձաղ գիրքով (2 թուղթ) կը հրատարակուէր՝ Օր-դրէ Սիր յոյնի հաշտ-դաշտ անուամբ. բովանդակութիւնը նոյնպէս ամբողջ հայաստան տաճկերէն։ Այս երկուքին ալ միայն առաջին թիւերը տեսած ենք, եւ շարունակութիւնը կը մնայ անծանօթ։

Սեր իրեն նորութիւն՝ կ'ուզէր ժամանակին եւրոպական լրագիրներուն Հայոց վրայ գրած յօդուածներուն սխալները իւր թերթին մէջ միեւնոյն լեզուաւ ուղղել։ Այսպիսի յօդուած ամբողջ առաջին չորս տարւոյ մէջ մի անգամ լոյս տեսաւ՝ գաղղիներէն լեզուաւ։

Սըն թերթը բաց ի քանի մը մտադրութեան արժանի յօդուածներէն (Ստորագրութիւն Հայաստանի, 1860 թ. 1—19, 1 լեզու եւ անանիւն մեր հայերէն լեզուն, թ. 4—21, Ժառանգաւորաց ընտրութիւնը Հայոց մէջ ի՞նչպէս եղած է, 7, Կոտեց Անապատի վանքին հարստութիւնը, 12, Հայերէն լեզուին բառերը 1861 [թ. Ցարի] թ. 4), հրատարակեց իրաւաբանական, դատարարական, կենսագրական, ընդդիմախոսական յօդուածներ։ Հազիւ 100

Սեր, 1860, թ. 15.

բաժանորդ գտնելով՝ յաճախ ընդհատմամբ կրցաւ շարունակուիլ, եւ առանց յիշատակութեան արժանի արգեանց անհետացաւ։

(Հարստ-դրէ)

Հ. Գ. Գ.

Գ Ր Ա Գ Ի Ց Ա Ա Ն

ՅՕԳՈՐԸՆ ԵՒ ԳԻՐԸ ԳՐԵԼՈՒ ԵՐԱՆԵՍ

(Հարստ-դրէ)

Ներկայիւ առաջին եւ գիւրացուցիչ միջոցն է՝

Թարգմանութիւնը։ Անհատի մը գրական զարգացումը մեծ նմանութիւն ունի իւր բնական զարգացման հետ։ Գալը առ քաղ կը յառաջանայ, ըստ որում «բնութիւնը ոտաւում չի գիտեր», Բարեմ անհնարին է պահանջել գրականութեամբ զբաղող անհատի ի սկզբան անդ կատարելութիւն. ամէն կէտի մէջ հարկ է որ իւր զարգացումը տարածանաւորեալ ըլլայ։ Բնատի կը զարգանան մեր ծանօթութիւններն ու գաղափարները։ Ընթերցել կարծածին պէս՝ անձինքնանօթութիւնը չէ ընկանապէս մեր գաղափարաց ալ շրջանին ընդարձակման պատճառը։ Նիւթական իրաց գիտակցութեան կը հասնինք մեր զգայարաններով։ Նոյնպէս մտաւոր զարգացումը կը կատարուի արտաքին տպաւորութիւններով։ Բնականապէս այս ընթացքին կը հետեւի մարդ երբ իւր կրթութեան եւ ուսմանց բաղձնացով՝ կ'առնու ուրիշներէն այն ինչ որ դժուարաւ կրնար հնարել, իմանալ։

Նթէ առին արուեստի սկզբնական ծանօթութիւններն համարել կ'առնու իւր վարպետէն, աշակերտն՝ ուսուցչէն, նոյնպէս գրական արուեստի մէջ հարկ է որ ընդունինք աշակերտութեան եւ ուսուցչութեան յարաբերութիւններ։ Արդ գաղափարաց զարգացման ամենէն գլխաւոր factorն է՝ ուրիշին մտաց ա գրուածոց նմանութիւնը, որ կը սկսի թարգմանութեամբ։

Յօդուածագրին եւ գիրք գրող հեղինակին առաջին մտադրութեան կէտն է ուրեմն թարգմանութիւնը։ Բնականապէս հոս տեղը չէ թարգմանութեան համար պահանջեալ յատկութեանց վրայ խօսիլ, վստահ զի կ'ընդունինք թէ մինչեւ գիրք շարագրելու աստիճան զարգացած միտքը, գիտէ թէ ի՞նչ են թարգմանութեան գլխաւոր պայմանները, պայմանքն։